

Den lærde skoles lærerkorps 1889-1903

Af ERIK NØRR

I en tid, hvor beskæftigelsessituationen for gymnasielærere har fået spændende perspektiver ved den såkaldte Højby-plan, er det tankevækkende at se lærer-korpsets sammensætning og kår omkring århundredskiftet. Cand. mag. Erik Nørr har undersøgt forholdene i en periode, da undervisningsgerningen var et springbræt til et præsteembede og mange lærere måtte cykle rundt mellem flere skoler for at undervise.

I 1871 gennemførte kultusminister C. C. Hall en ny skolelov for det højere skolevæsen. Lovens nyskabelse var, at den lærde skole blev delt i to afdelinger henholdsvis den matematisk-naturvidenskabelige og den sproglig-historiske (med hovedfagene Latin og Græsk).

Sjældent har en skolelov været så omstridt som denne. Både fra pædagogisk og politisk hold angreb man voldsomt hovedtankerne i loven, ligesom der blev gjort gentagne, men forgæves forsøg på at ændre den.

To af de vigtigste forsøg på at forandre den lærde skoles udseende fandt sted i 1889/90 og i 1902/03. I 1889 foreslog kultusministeriet at ophæve tvedelingen og afskaffe faget Græsk. Hovedfagene på enheds-linien skulle herefter være Latin og Matematik. Forslaget strandede imidlertid på den udbredte modstand i pædagogiske kredse mod at afskaffe faget græsk. Det andet vigtige reformforslag blev fremsat i Folketinget i oktober 1902 af kultusminister J. C. Christensen, og det blev et halvt år senere til »Lov om højere Almenskoler m. m.«. Hovedtankerne i forslaget var en kraftig beskæring af de klassiske sprog, (bl. a. blev der indført en nysproglig retning ved siden af de to bestående), og en organisk forbindelse mellem skoleformerne ved indførelsen af mellemskolen.¹

Disse to vidt forskellige forslag var udtryk for, hvorledes holdningen til den lærde skoles indhold havde ændret sig siden 1890. I 1902/03 havde den gamle klassiske skole ikke mere så mange fortalere som i 1889/90, og de, der var tilbage, var ikke mere så fremtrædende i debatten. Der kan fremføres en del faktorer, som bevirkede denne æn-

dring i indstillingen til det højere skolevæsen, men her skal vi indskrænke os til at se på en enkelt af de mere væsentlige faktorer: de store forandringer, der i perioden fandt sted i den lærde skoles lærerkorps med hensyn til uddannelse, ansættelsesmæssige og økonomiske forhold.

Lærerkorpsets ansættelsesforhold

Uddannelsen af studenter var i det 19. årh. dels en statsopgave og dels en opgave, der i stadig højere grad blev taget op af private kredse. Årsagen hertil var, at staten holdt sig til det mere og mere uholdbare standpunkt, at kun det antal latinskoler skulle opretholdes, som krævedes til at uddanne det nødvendige antal embedsmænd.²

Lærerpersonalets opbygning og dets udnævnelse var fundamentalt forskellige for statsskolerne og de private skoler.

Som leder af de offentlige skoler stod *rektor*. Dennes stilling i den indre skolestyrelse var stærkere end f. eks. i Sverige på samme tid, hvor rektor var udnævnt tidsbegrænset. Rektor skulle føre tilsyn med både lærere og elever, ligesom det var ham, der skulle affatte indberetningerne til ministeriet samt indstille kandidater til forfremmelse eller ansættelse ved skolen.³

Hovedbestanddelen af lærerpersonalet bestod af *adjunkter* og *overlærere*. Forskellen mellem de to grupper var alene et gagespørgsmål. Lønningsloven af 1855 foreskrev, at der ved hver skole skulle være mindst 1 højst 3 (Metropolitanskolen dog 4) overlærere, samt at antallet af overlærere ikke måtte overstige $\frac{1}{3}$ af adjunkterne. Men da antallet af adjunktembeder var et bevillingsspørgsmål kunne ministeriet hindre, at skolerne udvidede sig. Skolerne begyndte derfor at ansætte løse *vikarer* og *timelærere*, og fra 1879 begyndte man at operere med faste timelærerstillinger, således at alene disse blev opslået som vakante, medens adjunkturene og overlærerpoderne blev besat ved avancering efter rektors indstilling.⁴ Om de særlige betingelser til rektorernes og overlærernes uddannelse nærmere senere.

Ved siden af det utilstrækkelige statsskolesystem (14 skoler i alt) opstod der som nævnt et supplerende privat skolevæsen. Denne udvikling skete først og fremmest i København, hvor Metropolitanskolen var den eneste offentlige lærde skole.

Privatskolens system af lærere var bestemt af den enkelte skoles ejerforhold og økonomi. De fleste københavnske privatskoler var op-

rettet af og/eller ejet af bestyreren, hvis eneste indtægter hidrørte fra elevernes skolepenge, som ikke kunne øges i ubegrænset grad. *Bestyreren* var naturligvis øverste myndighed på de skoler, hvor han selv var ejeren; andre steder havde han en medbestyrer ved sin side, eller han var måske blevet indsat af en bestyrelse, som stadig havde en kontrollerende indflydelse på hans virke (f. eks. Efterslægtsselskabet, Selskabet for Borgerdyd). I Provinsen, hvor statsskolerne i forhold til befolkningstallet lå noget tættere, og privatskolebehovet derfor var tilsvarende mindre, udvikledes en særlig kategori af privatskoler, nemlig de kommunale latinskoler.⁵ Bestyrerne på de kommunale skoler havde ikke så fri dispositionsret som på de fleste andre privatskoler, idet de skulle tage hensyn til skolens forstanderskab.

De *øvrige lærere* ansattes efter behov og efter skolens økonomiske bæreevne. De enkelte lærere var således i høj grad afhængig af bestyreren og dennes mulighed for at yde en ordentlig løn. Noget fast skema for avancering og aflønning i lighed med statsskolernes fandtes ikke, ligesom anciennitet opnået ved virke i privatskolen ikke kunne overføres ved en lærers eventuelle overflytning til en offentlig skole.⁶ Dette forhold gjorde, at læreren blev i endnu højere grad afhængig af bestyreren. Lærer ved Frederiksberg Real- og Latinske C. F. Linderström-Lang gav i 1891 en meget malende beskrivelse af, hvorledes stillingerne ved de københavnske privatskoler blev besat: »De ved, at vi som Studenter deltager i den vilde Jagt efter Timer, hvis Bytte enhver Skole- og Kursusbestyrer er, at vi lidt efter lidt erobrer os en Position ved den eller de Skoler, hvor vi har været saa heldige at faa indpas, og at vi efter endt Examen overtager saa mange Timer der, som Skolebestyreren vil betro os, og vi kan overkomme«. ⁷ Avancering til bestyrer var hovedsagelig et kapitalspørgsmål – om den pågældende havde råd til at købe eller bygge en skole. Allerværst var dog ældre lærere stillet; de havde ikke mange muligheder for at få en ny stilling ved afskedigelse eller skolenedlæggelse, hvis de ikke var sikret ved at have timer ved flere skoler.⁸

En gennemgang af de københavnske privatskolars programmer bekræfter, at dobbeltansættelser var almindelige, idet en sammenligning mellem lærerkorpsen i de 14 privatskoler afslører mindst 36 tilfælde, hvor en privatlærer underviste ved to skoler samt nogle enkelte eksempler på tredobbelte ansættelser. Dertil kom, at en meget stor del havde andre hoved- eller bijobs desforuden. Magister Euchaire Baruéel havde

den lidet misundelsesværdige rekord i skoleåret 1889/90 at undervise ved i alt 5 lærde skoler (de to Borgerdydskoler, Zahles Skole, Lyceum og Østerbro Real- og Latinskole). Da en nærmere undersøgelse tydeligt viser, at dobbeltansættelserne i intet tilfælde skyldes lærerfællesskab mellem f. eks. to skoler,⁹ og da det hovedsagelig er de højstuddannede, der er ansat flere steder,¹⁰ må forklaringen på fænomenet være, at den enkelte skole ikke har råd til at have læreren ansat heltids. Læreren bliver derfor nødt til at tage timer, hvor der er timer at få, selv om resultatet bliver, at han må cykle fra den ene ende af byen til den anden i løbet af et frikvarter.

Ansættelsesbetingelserne var således vidt forskellige for de to skolekategorier, og dette var bl. a., som vi skal se, skyld i, at statsskolen og privatskolen fik et lærerkorps, hvis uddannelsesmæssige baggrund afveg temmelig stærkt fra hinanden.

Uddannelsesformer i sidste halvdel af det 19. årh.

Latinskolelærerne udgjorde i det 19. årh. langt fra nogen entydig størrelse, som senere da næsten alle gymnasielærerne var enten cand.mag.'er eller cand.scient.'er.

Indtil midten af det 19. årh. betragtedes undervisningsgerningen kun som et springbræt til et præsteembede eller eventuelt en stilling ved Universitetet.¹¹ Denne kendsgerning, der forstærkedes yderligere ved, at teologiske kandidater med første karakter fik medregnet gerningen i skolen i ancienniteten ved ansættelse som præst,¹² betød, at cand. teol.'erne besad et betydeligt antal af lærerposterne. At denne position var for nedadgående kan følgende tal fra statsskolen vise: I 1857 var 62 af i alt 122 lærere cand. teol.'er af uddannelse, 1878 26 ud af 116 lærere, og endelig var andelen i 1889 faldet til 26 ud af et samlet lærerpersonale på 142.¹³

Hvor teologerne forsvandt, kom filologerne ind. Efter 1849, hvor filologisk-historisk embedseksamen – omfattende de fire fag Latin, Græsk, Historie og Nordisk Filologi – blev indført, blev et stadig større antal pladser, især i de overordnede stillinger, besat med cand. philol.'er. Dette skyldtes dels de klassiske fags overvægt i skolen, dels at der savnedes andre undervisningsrelevante uddannelsesmuligheder i de humanistiske fag, og endelig de særrettigheder, der var tillagt filologerne. Cand. philol.'erne havde »udelukkende« adgang til samt-

lige rektorater og »fortrinlig« adgang til overlærerembederne, således at de automatisk besatte det første embede ved skolen og havde lige adgang til de følgende sammen med cand. polyt.'er og magistre i matematiske fag. Endelig kunne fra 1855 adjunkter, der ikke havde den krævede uddannelse, men som havde udmærket sig gennem tjeneste ved skolen, besætte indtil en fjerdedel af posterne. For at blive adjunkt eller timelærer krævedes derimod ingen bestemt eksamen.¹⁴

Det blev især efter den matematiske afdelings indførelse i 1871, og efter at der var opstået en realafdeling ved siden af latinafdelingen, meget utilfredsstillende, at der ingen særlig uddannelse fandtes for andre fag end de historisk-filologiske. Ganske vist var mange af lærerne i de matematiske fag enten polytekniske kandidater, eller de havde aflagt en magisterkonferens, men ingen af disse eksamina var indrettet med undervisning for øje. Hertil kom, at cand. philol.'ernes kolleger måtte føle det mere og mere uretfærdigt, at betingelsen for at blive rektor var en uddannelse i de klassiske sprog, uden at der kunne gives nogen pædagogisk begrundelse for, at cand. philol.'erne skulle være særligt egnede til at lede en skole.¹⁵

I 1883 tog ministeriet konsekvensen heraf og indførte de skoleembedseksamina, der består endnu i dag. Eksamen skulle bestå af et hovedfag samt 2–3 bifag; alle fag skulle vælges under samme fakultet. Nu vandt for første gang de moderne sprog indpas i uddannelsessystemet, idet man foruden de klassiske sprog, Dansk og Historie kunne vælge Tysk, Fransk og Engelsk som hovedfag.¹⁶

Som noget nyt blev der i 1883 indført kursus i Teoretisk Pædagogik og Praktisk Undervisningsfærdighed for alle cand. mag.'er, der ønskede ansættelse i statsskolen. Professor i Filosofi K. Kroman, der varetog denne undervisning i Pædagogik ved Universitetet, angreb allerede i 1886 kraftigt dette kursus for at være ganske utilstrækkeligt, og han fortsatte angrebet på lærernes manglende pædagogiske uddannelse på det 6. nordiske skolemøde i 1890. Han udtalte her, at man ikke blev pædagog i Danmark ved særlig uddannelse, men helt og holdent af Guds nåde.¹⁷ Kroman havde ret i, at ordningen ikke fungerede. For det første gjaldt bestemmelsen kun for statsskolen, og for det andet blev de lærere, der før ansættelsen i statsskolen havde undervist to år i privatskolen, fritaget for kurset. Resultatet heraf var, at privatskolen blev en offentlig prøveskole for statsskolen.

Det havde i 1883 været ministeriets mening, at filologernes gamle

særrettigheder skulle ophæves, således at de nye cand. mag.'er ligesom kandidater med magisterkonferens med Matematik eller Fysik som hovedfag fik lige adgang til rektor- og overlærerstillinger med cand. philol.'erne.¹⁸ Men praksis blev en anden end teorien. Det lykkedes de klassiske filologer at bevare deres forret uantastet også efter 1883 på trods af den kgl. anordnings bestemmelse. Forklaringen herpå kan vel findes i traditionen, rektorerne indstillingsret og cand. philol.'ernes naturlige modstand. Da ministeriet i 1889/90 igen forsøgte at ændre tingenes tilstand, sendte statsskolernes filologiske lærere (bortset fra rektorerne) en klageskrivelse til ministeriet underskrevet af i alt 46, (kun ganske få navne savnedes), hvori de krævede rettighederne opretholdt eller en »passende« erstatning med den begrundelse, at cand. philol.-uddannelsen alene kunne anvendes til skolevirksomhed.¹⁹ De fleste rektorer støttede dog i deres indberetninger i forbindelse med ministeriets reformforslag 1889 cand. mag.'ernes ligeret, men forholdene blev ikke ændret, da reformbestræbelserne strandede.²⁰

Den uddannelsesmæssige sammensætning af lærerkorpsen i den lærde skole i skoleåret 1889/90

I de nedenfor anførte tabel 1 og 2 forsøges der at give en oversigt over de enkelte lærde skolers lærerpersonale. Optællingen er foretaget på grundlag af de årlige skoleprogrammernes angivelse af fagfordelingen mellem skolens lærere. Medens privatskolens programmer selv angiver de fleste læreres uddannelse, har statsskolens lærerpersonale i hvert enkelt tilfælde måttet slås efter i Kofoeds: Alfabetisk Fortegnelse over de danske lærde Statsskoler Lærerpersonale siden 1818, eller i oversigten i »Meddelelser angaaende de lærde Skoler«.

Materialet har fejkilder. Et første tvivlsspørgsmål rejses ved privatskoleprogrammets angivelse af lærernes uddannelse, idet der findes tilfælde, hvor læreren i virkeligheden ikke havde den anførte uddannelse, men blot påbegyndt og aldrig fuldført denne.

Dernæst det problem, at en del privatlærere havde deres gang på flere skoler (p. 23); de pågældende vil i tabellen være opført ved alle de skoler, hvor de underviste. En anden form for dobbeltopførelse i materialet forekommer ved lærerskifte inden for skoleåret, således at begge personer er opført. Til gengæld medtager skoleprogrammet kun

de lærere, der underviste i det pågældende skoleår, og udelader de lærere, der er sygemeldte eller har orlov.²¹

Et tredje problem er timelærerne. I statsskoleskemaet (tabel 1) er de timelærere og konstituerede adjunkter, som er opført under disse betegnelser i programmerne eller kan spores gennem Kofoeds Fortegnelser, medtaget, medens andre mere løst ansatte – det være sig militærpersoner til gymnastikundervisning, skrive- eller sanglærere – kun er anført under rubrikken »andre« i læreropgørelsen og ikke medtaget i uddannelsesfortegnelsen.

For privatskolernes vedkommende er en skelnen mellem kategorier af lærere mere problematisk. I tabellen er alle de lærere medtaget, der underviste i real- og latinafdelingen, medens de, der alene varetog undervisningen i forberedelsesklasserne, er udeladt. En del af privatskolens lærere er anført uden brugbar titel. I disse tilfælde er personerne forsøgt sporet i Filolog- og Magister-Staten, men da den eneste brugbare udgave er fra 1907, og da en del lærere sikkert er afgået ved døden i perioden 1890–1906,²² samt at man ingenlunde kan gå ud fra, at de pågældende havde en uddannelse, der berettigede til optagelse i Filolog- og Magister-Staten, har undersøgelsen måttet opgives for nogle få personers vedkommende.

På trods af de nævnte vanskeligheder kan materialet alligevel vise en hel del om lærerpersonalets sammensætning.

Blandt de offentlige skoler dominerede de klassisk uddannede lærere totalt. Hver af de 14 skoler havde i skoleåret 1889/90 deres faste stab af cand. philol.'er, idet antallet strakte sig fra 8 ved Metropolitan-skolen og 7 ved Odense Katedralskole til 3 ved Ribe, Randers og Rønne Skoler, og dominansen bliver ikke mindre, når det erindres, at alle 14 rektorer og en stor part af overlærerne tilhørte denne gruppe. Hertil må, når det sande billede af filologernes rådende stilling skal gøres op, føjes det forholdsvis store antal cand. teol.'er (32) samt nogle af de nye cand. mag.'er, der havde Latin eller Græsk som hovedfag. Altoverskyggende placering havde filologerne ved de skoler, der endnu ikke havde eller først var ved at opbygge en matematisk-naturvidenskabelig retning. Ikke uden grund kunne skolerne i Nykøbing, Aalborg, Horsens og Ribe benævnes klassiske højborge.

De nye cand. mag.'er efter 1883-ordningen var så småt begyndt at blive ansat ved statsskolerne, dog endnu næsten udelukkende fra Det filosofiske Fakultet. Den matematiske undervisning varetoges hovedsa-

Tabel 1. Lærerpersonalet i statsskolerne i skoleåret 1889/90.²³

Skole	Antal lærere					Lærernes uddannelse (rektorer medtaget)											
	Rektorer	Overlærere	Adjunkter	Timelærere Konst. adjunkter	Andre	Cand philol	Cand teol	Mag fil	Mag mat	Cand mag (fil)	Cand mag (mat)	Cand phil	Cand polyt	Cand polit, jur. med	Lærere	Andre	
Metropolitan	1	3	7	5	4	8	2	—	4	1	—	—	1	—	—	—	
Roskilde	1	3	7	2	4	4	1	—	1	1	—	2	2	1	—	1	
Frederiksborg	1	3	7	1	6	4	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	
Sorø	1	4	9	1	6	4	3	1	—	—	—	—	5	—	—	2	
Nykøbing F.	1	2	5	2	3	4	2	—	—	1	—	2	1	—	—	—	
Odense	1	3	8	2	7	7	2	—	2	—	—	1	—	—	1	1	
Aalborg	1	3	4	6	5	6	3	—	1	2	—	1	1	—	—	—	
Viborg	1	3	5	1	2	6	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	
Aarhus	1	2	8	3	7	6	3	—	2	—	—	2	1	—	—	—	
Ribe	1	1	6	2	3	3	4	—	—	1	—	1	—	—	—	1	
Horsens	1	2	7	2	3	5	2	—	—	—	—	3	—	1	1	—	
Randers	1	3	4	4	5	3	4	—	2	2	—	—	—	—	1	—	
Herlufsholm	1	3	6	2	3	4	3	—	2	1	—	1	—	1	—	—	
Rønne	1	—	6	1	4	3	1	—	1	1	1	—	1	—	—	—	
						67	32	2	16	11	2	16	14	3	4	5	

gelig af magistre (siden 1854 benævnt cand. mag.'er) og polytekniske kandidater.

Alt i alt må det være berettiget at konkludere ud fra den foreliggende talopgørelse, at de klassiske filologers stilling ved statsskolerne endnu i 1890 var uantastet af både de matematisk-naturvidenskabelige lærere og af de nye kandidater efter 1883-ordningen.

Privatskolens lærerkorps udviser en mere broget forsamling end de offentlige skoler. Det vil her være relevant at rette opmærksomheden særligt mod bestyrerne. Af de 28 bestyrere og medbestyrere er de 9 cand. philol., 3 cand. teol., 2 magistre, 9 cand. phil., 1 cand. mag (fil), 1 cand. polyt., 1 cand. polit., 1 lærerinde og 1 uden angivelse.²⁴ Disse tal fortæller, at filologerne havde en mere tilbagetrukket stilling i privatskolernes ledelse, end det var tilfældet for statsskolerne, hvor de sad uantastet på alle rektorstole.

Et karakteristisk træk på udviklingen viser sig, hvis man i stedet for at se på alle 20 skoler, ser isoleret på de otte nye skoler, som fik

Tabel 2. Lærerpersonalet i privatskolerne i skoleåret 1889/90.²⁵

Skole	Bestyrerens uddannelse	Lærernes uddannelse (bestyrere medtaget)												
		Cand philol	Cand teol	Mag fil	Mag mat	Cand mag (fil)	Cand mag (mat)	Cand phil	Cand polyt	Cand polit, jur, med	Studerter	Lærere	Militærpersoner	Andre
Borgerdyd i København	c. polyt/ c. philol	5	6	4	3	2	—	6	4	1	7	1	3	2
Borgerdyd på Christianshavn	c. philol	2	5	3	2	3	—	2	2	2	5	—	5	2
Schneekloths Skole	c. polit/ c. phil	2	3	3	3	—	—	4	1	3	3	1	5	4
Haderslev Læreres Skole	c. philol/ ?	3	1	—	2	3	—	1	—	—	4	3	3	2
Det v. Westenske Institut	c. philol	3	1	1	—	2	1	7	—	1	5	1	1	3
Mariboers Skole	c. phil	2	3	1	—	—	1	8	—	1	1	4	1	6
Hauchs Skole	c. philol/ c.mag(fil)	2	4	3	1	1	1	2	—	3	4	—	3	6
Lyceum	c. philol/ c. phil	3	3	3	2	4	1	3	—	1	5	2	—	3
Nørrebro	c. teol/ c. philol	3	3	—	1	2	—	2	—	1	2	3	2	2
Fredericia	c. philol	2	3	—	—	—	—	2	—	—	—	1	3	1
Kolding	mag(fil)	1	1	1	—	1	—	2	1	—	1	4	1	2
Vejle	c. philol	1	1	—	1	1	—	2	—	—	—	2	—	2
Efterslægten Zahles Skole	c. teol lærer- inde	—	4	2	—	2	—	6	2	2	6	—	3	4
Birkerød	c. phil	1	1	3	2	4	—	—	—	2	5	11	1	6
Slomanns Skole	c. phil	1	2	—	—	—	—	4	—	—	1	2	2	2
Frederiksberg	c. phil c. phil/ c. teol	—	1	2	—	—	—	3	2	—	6	3	—	1
Ordrup	c. phil	—	2	1	2	5	—	1	—	—	3	1	—	4
Helsingør	c. phil mag (mat)	—	1	—	—	2	—	2	—	—	3	—	—	7
Østerbro	c. phil/ c. phil	—	4	—	1	2	—	—	1	—	—	2	3	3
		—	2	1	—	1	—	5	—	1	1	—	—	3
		31	51	28	20	35	4	62	13	18	62	41	36	65

dimissionsret 1886–91.²⁶ Disse otte skolars bestyrere fordeler sig således: 6 cand. phil., 1 magister, 2 cand. teol. og 1 lærerinde – ingen filologer. De mange cand. phil.'er kan vel bekræfte, at rekrutteringen til bestyrerposterne som omtalt ovenfor mere var et kapital- end et pædagogisk spørgsmål.

Betegnende nok er antallet af cand. philol.'er ved de samme 8 skoler så beskedent som 2, idet alene Birkerød Real- og Latinskole og Frøken Zahles Skole havde en sådan blandt sine lærere, og det havde en særlig grund: Ministeriet var opmærksom på udviklingen og stillede direkte som betingelse for at give dimissionsret til de to skoler, at de ansatte en filologisk kandidat som fast lærer til at varetage undervisningen i de to øverste klasser, og da cand. teol. J. U. Plesner i 1893 blev anerkendt som Birkerøds nye bestyrer, skete det under forudsætning af, at undervisningen i de klassiske sprog og de matematiske fag forblev i de samme hænder som før.²⁷

Tabel 2 fortæller desuden, at de filologiske kandidater heller ikke ved de ældre privatskoler dominerede lærerkorpset. Borgerdydskolen i København var den eneste skole med et aneligt antal, nemlig 5, hvortil kom 6 cand. teol.'er, men her hed bestyreren også J. L. Heiberg, som var den mest fremtrædende fortaler for de klassiske sprog.

Ud fra det foreliggende talmateriale kan det konstateres, at privatskolen havde taget et betydeligt større antal af de nye cand. mag.'er ind, end det var tilfældet for statsskolerne. Årsagen hertil kan dels være, at de nye københavnske privatskoler var i vækst og derfor måtte tage yngre lærere ind, dels at de af økonomiske grunde måtte klare sig med billigere arbejdskraft, hvilket det store antal studenter som undervisere tyder på. I denne sammenhæng må det også erindres, at privatskolerne i modsætning til de offentlige lå i København og derfor naturligt måtte øve en vis tiltrækning på studenter og yngre kandidater, der enten ønskede at finansiere studierne eller blive i hovedstadsmiljøet, medens statsskolen og de overordnede bedre betalte stillinger tiltrak de lidt ældre lærere.²⁸

Ved en sammenligning mellem de to skemaer kommer det tydeligt frem, at lærerne ved de offentlige skoler gennemgående havde den højeste uddannelse. Ikke få timer i de højere klasser i privatskolen var overladt til cand. phil.'er, seminarieuddannede lærere og fhv. officerer (der især underviste i Matematik, Geografi og Gymnastik). Forskellen er endnu mere udpræget end tallene viser, idet det for en stor del var

privatskolens akademisk uddannede lærere, der roterede mellem flere skoler.²⁹

Privatskolens vanskeligheder i 1890'erne

De vanskeligheder, som privatskolen måtte kæmpe med omk. 1890, forøgedes endnu mere igennem 1890'erne.

Et af de største problemer var de nye skoler. I løbet af 1890'erne oprettedes der 5 nye skoler i københavnsområdet, hvilket betød, at adskillige af de ældre måtte lukke, for tilstrømningen til den lærde skole fulgte ikke med stigningen i antallet af skoler. Samtidig med den skærpede konkurrence om eleverne blev skolerne stillet over for økonomisk krævende krav til speciallokaler og inventar og til bedre sanitære forhold.³⁰

Fem københavnske privatskoler gav op i den skarpe konkurrence i løbet af halvfemserne: Haderslev Læreres Skole og Hauchs Skole var de første, idet disse skoler afholdt eksamen sidste gang i 1890. Det v. Westenske Institut ophørte i 1893, Mariboers Skole i 1898, og endelig blev Lyceum og Nørrebro's Real- og Latinskole slået sammen i 1899.³¹ Resultatet blev således, at fem nye skoler blev oprettet, og fem af de ældre forsvandt i løbet af 90'erne til stor skade for lærere og elever.

Hvis en skoles økonomi blev dårlig, blev bestyrerens arbejdsevne lammet, hvilket igen indvirkede på skolens lærere, der måtte se en nærstående afskedigelse i øjnene.³² Således fik omkring halvdelen af Lyceums og Nørrebro's Skoles lærere deres afsked ved skolesammenlægningen i 1899;³³ og en sådan opsigelse kunne finde sted med ganske kort varsel – ofte kun 14 dage. Ikke alene ved skolens ophør var lærernes position truet; en afskedigelse kunne ske uden at være særlig vel begrundet, som da Vilh. Rasmussen blev afskediget fra Østersøgades Real- og Latinskole på grund af nogle udtalelser om religionen i Studenteramfundet.³⁴

Ikke nok med at lærerne var dårligt stillede med hensyn til deres afskedigelsesbetingelser, også deres lønninger var urimeligt lave. Det var derfor ikke uden grund, at lærerne gang på gang klagede deres nød.³⁵ Det er meget svært at sige noget præcist om, hvor meget lærerne fik i løn, især fordi det i høj grad afhang af de enkelte skolars økonomiske formåen. Gennemsnitslønnen for privatskolelærerne lå generelt

mellem 1500 og 2000 kr. årligt for et ugentligt timetal på 36, som for manges vedkommende stammede fra undervisning ved flere skoler. En timeløn for en universitetsuddannet lærer på 1 kr. blev regnet for at være høj, mange måtte gå for mindre.³⁶ Ernst Kaper nævner et grelt tilfælde, hvor en faguuddannet lærer kun fik 66 øre i timen.³⁷

Hertil kom så, at privatlærerne ikke kunne forvente at avancere til højere løntrin. Nogle enkelte estimerede lærere, som f. eks. Euch. Barüel »Aristokraten blandt Privatlærere«, kunne ganske vist tjene op til 2 kr. i timen, men så måtte de som nævnt ofte undervise ved mere end én skole, da den enkelte skole ikke havde råd til at have dem ansat fuldtids.³⁸

Lønningsloven af 1892 for statsskolens lærerpersonale satte privat-skolens forhold i relief. Loven fastsatte de enkelte lærergruppers lønninger som følgende:³⁹

	begyndelseløn	slutløn
Rektorer	4200 kr.	5000 kr. (Metropolitanskolen + 400 kr.)
Overlærere	3000 kr.	4200 kr.
Adjunkter	1800 kr.	3000 kr.

Lærerne var pligtige til at undervise i 24 ugentlige timer for denne løn. Ud fra de to sæt af ansættelsesvilkår kan det ikke overraske, at mange privatlærere søgte ansættelse ved statsskolen, så snart det var muligt. Lønningsloven af 1892 gav endnu en tilskyndelse hertil. Efter ønske fra privatskolen blev tjeneste ved en tilsvarende privat lærd skole til en vis grad godskrevet ved en senere ansættelse som adjunkt ved en statsskole.

En lettelse af lærernes trange kår måtte indebære både større sikkerhed mod afskedigelser og bedre lønninger. Det var naturligt for privatlærerne at søge disse forbedringer indført gennem den i 1889 oprettede »Privatlærerforeningen«. Foreningen havde da også i halvfemserne arbejdet på at opnå statens tilskud til lærernes løn og pension, og havde fået bestyrernes støtte til en adresse til regering og rigsdag, men sagen var strandet p. g. a. de politiske forhold.⁴⁰ På generalforsamlingen i oktober 1898 blev formanden C. F. Linderstrøm-Lang imidlertid kritiseret voldsomt for, at foreningen mere beskæftigede sig med selskabelige og pædagogiske sager end med lærernes økonomiske problemer.⁴¹

Umiddelbart efter ovennævnte møde tog nogle yngre sprogstuderende og kandidater, der havde sluttet sig sammen i »Selskab for germansk

Filologi«, et vigtigt initiativ: I en meget skarp artikel i selskabets hektograferede »Budstikke« krævede cand. mag. Ernst Kaper menneskelige kår for de faguddannede privatlærere. Den eneste vej ud af uføret var, som det blev anført, at skabe en fagorganisation, således at privatskolen kunne blive »disse forsoldede, fordummede, forbenede og lurvede existenser kvit, som gaar rundt og bærer i sig naget over et mislykket theologisk, juridisk, medicinsk eller hvadsomhelst studium og føler sig som havarister og deres gerning og stand som afløbsrende for saadanne«. ⁴² Meget krasse bemærkninger, som siger noget om privatskolens fortvivlede stilling. Kapers opfordring til at danne en fagorganisation blev fulgt, og snart stod »Privatskolens fagordnede Lærerforening« parat til at tage kampen op. ⁴³

Skønt den nye forenings formål var at skabe bedre økonomiske og sociale kår for sine medlemmer, kunne den alligevel ikke virke som en almindelig fagforening. Allerede Kaper var klar over, at strejke eller andet pres over for bestyrerne blot betød, at de pågældende skoler gik fallit. Privatlærernes organisation skulle derfor ikke være et kampforbund mod bestyrerne, men »først og fremmest en Demonstration overfor Avtoriteterne og Publikum«. ⁴⁴

I stedet for at kæmpe mod bestyrerne gik man sammen med disse ind for, at skolerne skulle indlede et samarbejde. Dette havde staten sat som betingelse for at ville støtte skolerne økonomisk. Der skal ikke her redegøres for alle de besværligheder, man måtte igennem, førend institutionen »De forenede Latin- og Realskoler i Kjøbenhavn og paa Frederiksberg« kunne træde i funktion den 1. august 1901. Aftalen gik ud på, at 9 københavnske skoler skulle overtages af institutionen, hvorved skolerne i stedet for at konkurrere om eleverne ville indlede et samarbejde. Samarbejdet skulle bl. a. hindre en ukontrolleret oprettelse af nye lærde skoler i det københavnske område. ⁴⁵

Aftalen betød også en ændring af ledelsesstrukturen. Medens skolerne tidligere havde været ledet af hinanden uafhængige bestyrere, blev der nu oprettet et bestyrelsesråd bestående af de 9 skolars bestyrere og 3 lærere. Dette råd valgte derefter en direktion bestående af 3 skolebestyrere, en repræsentant for erhvervslivet og en økonomisk direktør. Valg af ny bestyrer foregik således, at direktionen forelagde ansøgningerne for bestyrelsesrådet, som derefter indstillede tre af dem til ministeriet, der foretog det endelige valg. ⁴⁶ Formue var ikke mere en betingelse for at blive skoleleder – pædagogiske evner og under-

visningserfaring blev nu sat i højsædet. Ministeriet havde til gengæld for statsstøtten sikret sig større indflydelse på privatskolens forhold. Bestyrerne beholdt trods sammenslutningen den samme frihed til at ordne deres skolars pædagogiske forhold og var frie for de tidligere tiders økonomiske problemer, idet de nu fik en fast årlig gage.⁴⁷

Dannelsen af »De forenede Skoler« betød også en forbedring af lærernes forhold. Privatlærernes forening havde stærkt støttet bestræbelserne for at sammenslutte skolerne mod et løfte om, at lærernes lønvilkår skulle blive bedre. Ved at forhøje skolepengene ved alle skolerne lykkedes det at sikre lærerne en mindre lønforhøjelse pr. 1. august 1902.⁴⁸ Også det andet af lærernes krav blev nu opfyldt. Det længe fremsatte ønske om faste lærerstillinger blev imødekommet. Som fast lærer betragtedes enhver, der underviste mindst 18 timer ugentligt i De forenede Skoler, forudsat at han havde haft mindst 5 års undervisning i institutionens skoler.⁴⁹ De mange dobbeltansættelser blev nu mere rimelige set med lærernes øjne, da disse i de fleste tilfælde kom til at undervise ved skoler, der samarbejdede indbyrdes. De faste lærere fik en meget sikrere eksistens ved skolerne end tidligere, idet de ikke kunne afskediges, uden at afskedigelsen blev godkendt af direktionen suppleret med de tre privatlærermedlemmer af bestyrelsesrådet.⁵⁰

Lærerne i De forenede Skoler havde således opnået meget af det, de i lang tid havde kæmpet for: faste stillinger med anciennitetsberegning (gennemført fra august 1902) og højere løn, som ganske vist ikke nær var, hvad kollegerne i statsskolen havde opnået, men dog en opmuntring og et skridt i den rigtige retning, besluttende medindflydelse via bestyrelsesrådet samt forbedrede muligheder for at blive bestyrere. Institutionens oprettelse betød desuden, at man opnåede fælles regler med faste lærere, bedre aflønning og forholdsregler mod tilfældig afskedigelse for alle de storkøbenhavnske latinskoler, da de uden for institutionen stående skoler overtog de fleste af De forenede Skolars regler.⁵¹

Det københavnske privatskolevæsen havde således opnået mere ordnede forhold, end det længe havde haft, da de afgørende forhandlinger om skolereformen afsluttedes i skoleåret 1902/03.

Det var imidlertid ikke alene med hensyn til privatskolelærernes ansættelsesmæssige og økonomiske forhold, der var sket forandringer, også sammensætningen af både stats- og privatskolens lærerkorps var, som vi skal se, ændret afgørende siden 1890.

*Den uddannelsesmæssige sammensætning af lærerpersonalet
i den lærde skole i skoleåret 1902/03*

Blandt statsskolernes overordnede lærerpersonale havde cand. philol.'erne i skoleåret 1902/03 stadig en fremtrædende placering. De sad endnu på tretten rektorstole, skønt der ikke var uddannet nogen kandidater efter 1887. Kun ved Herlufsholm lærde Skole og Opdragelsesanstalt, som i forvejen havde en særstilling blandt statsskolerne, var en ikke-filolog blevet rektor, idet cand. teol. O. Fr. Bache i 1892 fik tilladelse til at overtage ledelsen af skolen.⁵²

Skønt 13 af rektorkollegiets medlemmer stadig var cand. philol.'er, var der dog ved at ske fundamentale ændringer i dets sammensætning. I løbet af et par år (1901–03) skiftede samtlige statsskoler, undtagen Sorø, Viborg, Randers og Herlufsholm, rektor. De gamle filologer født i slutningen af 1820'erne og i 1830'erne erstattedes af det sidste kuld af cand. philol.'er (født i tidsrummet 1848–60). Ved denne udskiftning forsvandt en række af den gamle skoles mænd, der var prægede af den madvigiske skoles klassisk-humanistiske åndsudvikling. Der var næsten noget symbolsk i, at alle de gamle forkæmpere for filologiens fortrinsret nedlagde hvervet, inden den nye skolelov trådte i kraft i 1903. Hertil kan føjes, at rektor Gemzøe, Randers, trådte tilbage i 1909, da det sidste hold studenter dimitteredes efter 1871-loven.⁵³ De nye rektorer, som trådte til i 1901–03, var som nævnt stadig cand. philol.'er, men de var yngre og havde større føling med tidens krav, hvilket flere af tiltrædelsestalerne klart viste.⁵⁴

På trods af, at cand. philol.'erne havde bevaret rektorposterne og en betragtelig del af overlærerstillingerne, viser tabel 3 ved en sammenligning med tabel 1, at deres samlede stilling i statsskolen var vaklende. De absolutte tal for de 14 skoler var i hhv. 1889/90 og 1902/03 følgende:

	1889/90	1902/03
cand. philol.	67	45
cand. teol.	32	27
cand. mag. (Fil. Fak.)	11	43
cand. mag. (Mat. Fak.)	2	18

Tendensen er meget tydelig. Nedgangen i antallet af cand. philol.'er skyldtes hovedsagelig, at de gamle rektorer gik af, og overlærere over-

Tabel 3. Lærerpersonalet i statsskolerne i skoleåret 1902/03.⁵⁵

Skole	Antal lærere					Lærernes uddannelse (rektorer medtaget)											
	Rektorer	Overlærere	Adjunkter	Tidslærere Konst. adjunkter	Andre	Cand philol	Cand teol	Mag fil	Mag mat	Cand mag (fil)	Cand mag (mat)	Cand phil	Cand polyt	Cand polit, jur, med	Lærere	Andre	
Metropolitan	1	2	9	4	4	6	2	1	3	2	1	—	1	—	—	—	
Roskilde	1	2	8	4	3	2	2	—	2	4	3	1	1	—	—	—	
Frederiksborg	1	1	8	—	5	2	1	1	—	2	2	1	1	—	—	—	
Sorø	1	3	8	3	6	2	4	—	—	4	1	—	4	—	—	—	
Nykøbing F.	1	3	6	—	3	3	1	—	1	2	—	2	1	—	—	—	
Odense	1	4	8	2	5	5	1	—	2	4	—	2	—	—	1	—	
Aalborg	1	2	8	2	3	4	1	—	—	4	2	1	1	—	—	—	
Viborg	1	1	6	3	4	4	1	—	—	2	—	2	1	—	1	—	
Aarhus	1	6	5	1	5	5	3	—	1	—	2	2	—	—	—	—	
Ribe	1	2	7	3	2	3	3	—	—	4	2	—	—	—	—	1	
Horsens	1	1	10	1	2	2	1	1	1	5	—	1	—	1	1	—	
Randers	1	3	9	—	3	2	2	—	1	5	2	—	—	—	1	—	
Herlufsholm	1	3	8	1	2	3	3	—	2	3	1	1	—	—	—	—	
Rønne	2*	3	5	—	2	2	2	—	1	2	2	—	—	—	—	1	
						45	27	3	14	43	18	13	10	1	4	2	

*Rektorskifte 6.1.1903.

tog de ledige rektorstole. Skolen ændrede klart ansigt, ved at de nyan-satte lærere var cand. mag.'er. Udviklingen var kraftigst inden for de humanistiske fag, men den matematiske afdelings landvindinger på be-kostning af den sproglig-historiske medførte, at også en række nye ma-tematisk-naturvidenskabelige lærere vandt indpas.

Cand. mag.'erne havde således overtaget en stor del af statsskolens lærerstillinger. Flere af dem havde allerede op mod 20 års undervis-ningserfaring bag sig, men reglerne var stadig sådan, at de vanskeligt kunne avancere længere end til adjunktembedet.⁵⁶ Blandt overlærerne i skoleåret 1902/03 var der kun en enkelt cand. mag., og vedkom-mende var endda oprindelig cand. teol., som siden havde taget supple-rende tillægsprøver. Tidligere, hvor cand. mag.'erne var færre og yng-re, havde uretfærdigheden ikke været så markant som nu. Tiden, hvor der simpelthen ikke var nok cand. philol.'er til at besætte de overord-nede embeder, var ikke mere fjern.

For de matematisk uddannede cand. mag.'ers vedkommende gjorde en endnu større urimelighed sig gældende: overlærerembederne var stadigvæk forbeholdt polytekniske kandidater og magistre i matematiske fag, altså lærere med eksaminer, der i modsætning til skoleembeds-eksamen under Det matematiske Fakultet ikke var beregnet til undervisning. Så forældet var reglerne fra 1849 blevet.

Først med den nye skolelov i 1903 kom der en ordning på problemet. I regeringens lovforslag af 18. okt. 1902 bestemte § 22 de fremtidige betingelser for at opnå en stilling i de offentlige skoler.⁵⁷ Rek-torembederne skulle ikke længere forbeholdes en bestemt uddannelseskategori, men kunne søges af lærere »baade i og uden for Stats-skolerne . . . , der have lagt fremragende pædagogisk Dygtighed for Dagen ved Undervisningen i Skolernes øverste Klasser lige til Afgangsek-samen«.⁵⁸ På samme måde skulle overlærerembederne stå åben for pædagogisk dygtige lærere ved både private og offentlige skoler. De øvrige lærerembeder (adjunkturer og timelærerstillinger) skulle derimod forbeholdes en bestemt uddannelse, idet cand. mag.'er fik »fortrinlig« adgang. Desuden fik kvinder nu tilladelse til at få ansættelse i skolerne.

Bestemmelserne i lovforslaget gik igen i den endelige lov med undtagelse af bestemmelsen om, at privatskolens lærere kunne opnå overlærerembeder i den offentlige skole. En protest fra »Repræsentanter for samtlige Lærere ved Statens lærde Skoler« blev taget til følge, således at embederne blev forbeholdt statsskolelærerne.⁵⁹ Atter havde statsskolens lærere sørget for sig selv og hindret privatlærerne i ligestilling.

Skoleloven af 1903 fik også ordnet problemet om lærernes pædagogiske uddannelse. Lovforslaget af okt. 1902 bestemte, at efter 1905 kunne ingen blive lærer i de offentlige skoler, uden at vedkommende havde underkastet sig en prøve i Pædagogik og Undervisningsfærdighed. Forslaget havde imidlertid genoptaget tidligere tiders undtagelsesklausul om, at to års undervisningsgerning i privatskolen erstattede prøven, hvorved kravet blev illusorisk, idet privatskolen fortsat ville komme til at fungere som gennemgangsskole for statsskolens lærere (jfr. tallene p. 40). Privatskolen protesterede da også imod bestemmelsen⁶⁰, og den endelige lov kom til at indeholde et absolut krav om pædagogikum.

To meget omstridte spørgsmål fandt således deres løsning. Det første

havde tiden næsten løst af sig selv, da cand. philol.'erne så at sige var ved at uddø, hvorfor nye regler for stillingsbesættelsen var absolut påkrævet. Cand. mag.'ernes fortrinsstilling var en ajourføring af en udvikling, der var sat i gang med universitetsreformen af 1883, og som cand. philol.'erne havde sinket, men ikke kunnet hindre. Afklaringen af det andet problem – lærernes pædagogiske uddannelse – var ligeledes hovedsagelig en gentagelse af bestemmelsen i den kgl. anordning af 1883, som ikke var blevet opfyldt efter sin hensigt.

Tilbagegangen for de klassiske filologer, som prægede lærerforholdene inden for statsskolen, gjorde sig endnu mere gældende for privatskolen. I skolernes ledelse sad cand. philol.'erne kun på 5 pladser – en tilbagegang på 4 siden 1889/90. De øvrige 18 bestyrer- og medbestyrerstillinger var besat på følgende måde: 3 cand. teol., 5 cand. mag. (fil), 2 magistre, 4 cand. phil., 2 lærerinder og 2 andre.⁶¹ Foruden cand. mag.'ernes store fremgang (5 mod 1 i 1889/90) viser tallene, at ministeriets krav fra 1890 om en højere uddannelse som betingelse for at lede en skole var blevet holdt efterretteligt.⁶² Cand. phil.'ernes antal var således faldet fra 9 til 4, og disse 4 havde været bestyrere også før 1890.

Inden for lærerkorpsset var de ældre filologers stilling endnu ringere; siden 1890 var tallet dalet fra 31 til 11 (de fem bestyrere inkl.). Og af disse 11 var de 7 alene ansat ved 3 skoler (Fredericia, Lyceum og Borgerdyd i Kbh.), medens de øvrige 16 skoler tilsammen kun havde 4 filologer. Medens cand. philol.'erne havde en omend svindende så dog stadig fremtrædende stilling i statsskolen, var de stillinger, de besad i privatskolen, så få, at de ikke mere havde nogen særlig betydning.

Til gengæld havde de nye uddannelser af 1883 for alvor sat deres præg på privatskolen, da der nu var ansat hhv. 92 filosofiske og 25 matematiske cand. mag.'er mod 35 og 4 i 1889/90. I modsætning til 1890 havde privatskolen i 1902/03 opnået at få et lærerkorps med et mere ensartet præg. Antallet af ikke-faguddannede lærere havde ikke i lang tid været så lavt som nu. En sammenligning mellem tabel 4 og tabel 2 viser tydeligt dette: cand. phil.'ernes antal var nu 52 mod 62 i 1889/90 og studenterundervisere 6 mod 62. 1883-ordningen havde givet et forøget udbud af kandidater, og disse havde for en stor del afløst de tidligere studenterundervisere og ikke-faguddannede lærere.⁶³

En del af forklaringen på denne store forskydning i privatskolens lærerkorps lå i de mange skolenedlæggelser og -oprettelser. Det var

Tabel 4. Lærerpersonalet i privatskolerne i skoleåret 1902/03.⁶⁴

Skole	Bestyrerens uddannelse	Lærernes uddannelse (bestyrere medtaget)											
		Cand philol	Cand teol	Mag fil	Mag mat	Cand mag (fil)	Cand mag (mat)	Cand phil	Cand polyt	Cand polit, jur, med	Studerter	Lærere	Militærpersoner Andre
Borgerdyd i København	c. philol	3	4	3	2	7	2	4	—	2	1	1	2 2
Borgerdyd i Helgolandsg.	c. philol	1	4	1	3	7	1	3	1	1	—	1	2 4
Schneekloth	c. phil	—	1	4	2	5	1	5	—	—	3	—	2 1
Lyceum, Nørrebro Skole	c. philol/ c. mag (fil)	2	1	1	1	5	1	2	—	—	—	2	2 3
Fredericia Kolding	c. philol c. mag (fil)	2	1	—	—	2	1	1	—	—	—	1	1 1
Vejle	c. philol	1	1	—	—	3	—	3	—	—	—	2	—
Efterslægten Zahles Skole	c. teol lærer- inde	1	5	1	—	1	—	8	1	—	—	2	3 —
Birkerød	c. teol	—	2	1	3	7	2	—	1	—	—	6	1 12
Slomanns Skole	c. phil	—	6	1	—	2	—	2	—	—	—	1	1 1
Frederiksberg Ordrup	c. phil c. phil/ c. mag (fil)	1	3	—	2	8	2	3	—	1	1	4	— 4
Helsingør Østerbro	c. phil c. mag (fil)	—	4	2	2	5	2	2	—	—	—	2	2 2
Østersøgade	frue/ kom- tesse	—	1	—	—	6	1	5	—	—	—	—	1 4
Industribygning	c. mag (fil)	—	1	—	1	3	—	1	—	—	—	4	2 3
Gammelholm	c. teol/ mag mat	—	1	—	—	6	4	4	—	—	—	—	1 5
Frk. Engelhardts Skole	Lærer- inde	—	3	—	1	8	5	1	1	—	—	9	2 *16
		—	1	1	2	5	1	3	—	—	—	—	1 4
		—	3	1	1	4	—	4	—	—	1	4	1 *13
		—	—	1	—	5	2	—	—	—	—	—	— 15
		11	43	17	20	92	25	52	5	4	6	43	25 98

gamle veletablerede skoler, der forsvandt til fordel for nye, der især ansatte yngre cand. mag.'er. En anden del af forklaringen var den større udskiftning blandt privatskolens lærere. Mange af dem søgte, så snart det var muligt, over i statsskolen. En nærmere undersøgelse af statsskolens lærerkorps i 1902/03 afslører, at så godt som alle lærere, der var blevet ansat i statsskolen siden 1890, havde gjort deres første erfaringer i privatskolen. Blandt de 71 nye lærere, der blev ansat i statsskolen, havde:

- 49 undervist i mindst 1 privat latinskele
- 8 undervist i mindst 1 anden privatskele
- 6 haft andet undervisningsarbejde
- 5 blev ansat straks i statsskolen
- 3 vides ikke.

Tallene er meget tydelige. Privatskolen var prøveskele for statsskolens lærere.

Men en ændring var på vej. Forskydningen i privatskolens lærerkorps' sammensætning fik som ovenfor skildret betydning for privatlærernes organisation. Der var kommet en række faguddannede lærere, der betragtede gerningen i privatskolen som deres levebrød, og som havde en uddannelse, der forekom dem at berettigge til en fortrinssstilling. Kapers hårde ord i Budstikken om det ikke-faguddannede lærerkorps er, set i denne sammenhæng, forståelig.

De ordnede forhold, som efter århundredeskiftet var begyndt at vinde indpas først og fremmest på grund af institutionen De forenede Skolers oprettelse, bidrog i høj grad til cand. mag.'ernes særstilling i privatskolen: lønklasser og anciennitetsberegning, der favoriserede de faste fuldtuddannede lærere, skabte sammen med det store udbud af kandidater den fremtidige lærerstand af cand. mag.'er, som skulle komme til at præge det 20. årh.'s gymnasieskele totalt. Denne udvikling foregik som nævnt også inden for statsskolen, men her langsommere på grund af lærerkorpsets større inert. Men trods dette kan man alligevel konkludere, at privatskolens og statsskolens lærerkorps' sammensætning ikke i lang tid havde lignet hinanden så meget som i skoleåret 1902/03.

Denne udskiftning blandt lærerne fik stor betydning for reformens gennemførelse, fordi mange af de nye cand. mag.'er, som havde et moderne sprog som hoved- eller bifag, følte det som en uretfærdighed,

at deres fag ikke havde nogen særlig plads i den lærde skole, og derfor var villige til at støtte en reform, der indebar, at de klassiske sprog måtte vige deres fremtrædende plads. Ændringen i lærerkorpsets sammensætning var således en vigtig forudsætning for skoleloven af 1903.

Anvendte forkortelser:

cand. mag. (fil): skoleembedseksamen under Det filosofiske Fakultet.

cand. mag. (mat): skoleembedseksamen under Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet.

mag. (fil): magisterkonferens under Det filosofiske Fakultet (siden 1854 benævnt cand. mag.).

mag. (mat): magisterkonferens under Det mat.-naturvidensk. Fakultet.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Om 1889/90 reformforsøget se Meddelelser angaaende de lærde Skoler med dertil hørende Realundervisning i Kongeriget Danmark (Medd.) 1889/90 p. 40–232 og Medd. 1890/91 p. 1–21; om 1902/03 se Medd. 1902/03 p. 1–205; jfr. Vagn Skovgaard-Petersen i Årbog for dansk skolehistorie 1967 p. 85–110.
2. Aksel H. Nellesmann: Den danske skoles historie. Kbh. 1966 p. 128.
3. A. P. Weis, H. Hage: De gældende Retsregler for det højere Skolevæsen i Danmark. Kbh. 1891 Bd. I p. 15–18; J. Paludan: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig. Kbh. 1885 p. 657–58. Rektor var ganske vist forpligtet til at indkalde til lærerforsamling en gang om måneden, men de fleste steder tog man meget lemfældigt på bestemmelsen (Weis I p. 26–28). Først med indførelsen af skolerådene i 1900/01 fik lærerne en smule indflydelse på den enevældige rektors beslutninger. Reglementet for Sorø Akademis lærerråd (se K. Goos, V. Hamann: Samling af Retsregler for det højere Skolevæsen i Danmark 1891–1901. Kbh. 1902 p. 100–05); de øvrige skolars reglement (Medd. 1900/01 p. 1–3).
4. Weis I p. 36–39; Paludan p. 659–60.
5. Kommunale latinskoler fandtes i Fredericia, Kolding, Vejle og Helsingør.
6. Paludan p. 707–08; C. F. Linderstrøm-Lang: Om Anciennitet for Lærere ved de private Latinskoler, naar de gaar over i Statsskolernes Tjeneste (Vor Ungdom 1891 p. 151–63).
7. Vor Ungdom 1891 p. 152.
8. C. N. Starcke: Vor Undervisning og det praktiske Liv. Kbh. 1898 p. 36.
9. Borgerdydskolen i København havde f.eks. lærerfællesskab med 9 private latinskoler, Efterslægten med 7.

10. Blandt dobbelt- eller flerdobbeltansættelserne var der 6 cand. philol. (deraf to fælles med Metropolitanskolen), 3 cand. teol., 11 magistre, 6 cand. mag. (fil), 5 cand. phil. og 4 cand. polit. (jur.).
11. Einer Torsting (red.): *Opdragelse og Undervisning i Danmark*. II Kbh. 1949 p. 174.
12. Forordning af 7.11.1809 § 25 (Weis II p. 6); saml. Weis I p. 52.
13. Medd. 1888/89 p. 181-82.
14. Weis II p. 72-73, p. 118-20.
15. Jfr. Paludan p. 664.
16. Kgl. Anordning af 25. okt. 1883 (Weis II p. 269-86).
17. K. Kroman: *Om Maal og Midler for den høiere Skoleundervisning*. Kbh. 1886 p. 277-78; K. Kroman: *Vort Skolevæsen og Skolens Opgave*. Kbh. 1890.
18. Kgl. Anordning af 25. okt. 1883 Afd. A § 6.
19. Medd. 1890/91 p. 20-21, jfr. p. 162-65.
20. Medd. 1889/90 p. 41-63.
21. Tallene i privatskoleskemaet angiver således ikke antal personer, men antal ansættelser. Dobbeltopførelserne i programmerne forklarer forskellen mellem den foreliggende undersøgelse af statsskolens lærere og den sammen-tælling af antallet af lærerposter, der er foretaget i Medd. 1888/89 p. 181-82.
22. Nogle af disse er det dog lykkedes at spore ved hjælp af eksamensfortegnelserne i *Aar bog for Kjøbenhavns Universitet* . . . 1871 ff.
23. Kilder: Statsskolernes programmer for skoleåret 1889/90; Kofoed: *Alfa-betisk Fortegnelse*; Medd. 1889/90; Carl E. Jørgensen, V. G. Konradsen: *Series Rectorum*. Danske rektorer ved gymnasier og kurser siden Reformationen. Vejle 1967; *Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836-1926*. Kbh. 1929.
Den forholdsvis store gruppe cand. phil.'ers uddannelse bestod alene af et filosofikursus ved Universitetet.
24. P. Dorph, som sammen med cand. philol. E. Trojel bestyrede Haderslev Læreres Skole 1889-90, omtales blot som adjunkt helt tilbage til Haderslev-tiden før 1864 (se skolens program 1890 p. 25-27). *Series Rectorum*, den lidet fuldstændige fortegnelse over rektorer og bestyrere, nævner hverken Dorph eller Trojel.
25. Kilder: Privatskolernes programmer for skoleåret 1889/90; *Filolog- og Magister-Stat* 1907; Medd. 1889/90; *Series Rectorum*; *Danish Theses for the Doctorate*; *Aar bog for Kbh.'s Univ.* 1871 ff.
26. De 8 skoler er: Efterslægten, Zahles Skole, Birkerød, Slomanns Skole, Frederiksberg, Ordrup, Helsingør og Østerbro.
27. Medd. 1889/90 p. 243 note 1; Medd. 1892/93 p. 2.
28. *Vor Ungdom* 1891 p. 153.
29. Jfr. note 10.
30. C. F. Linderstrøm-Lang i *Berl.Tid.* 28.9.1899; Einer Andersen: *Østre Borgerdydsskole 1787-1937*. Kbh. 1937 p. 107-10; Jørgen Hatting: *Efterslægt-*

- selskabet og dets Skole gennem halvandethundrede Aar. II Kbh. 1938 p. 68–72.
31. Medd. 1890–1900 (Fortegnelser over anerkendte skoler); jfr. bestyrer J. U. Laursens begrundelse for at nedlægge Det v. Westenske Institut (skolens program 1892/93 p. 19–20).
 32. Niels Hjort i Vor Ungdom 1907 p. 247; jfr. C. N. Starcke: Vor Undervisning og det praktiske Liv. p. 36.
 33. Politiken 20.4.1899.
 34. Denne episode fik stor betydning i debatten. Se f. eks. Pol. 24.12.1898, 15.1. og 17.1.1899. Budstikke til Selskab for germansk Filologi nr. 3 28. okt. 1898 p. 3.
 35. Bestyrer S. L. Tuxen måtte således love dirigenten ved De lærde Skolers Lærerforenings møde i okt. 1898, at han ikke ville tale om lærerlønningerne (De lærde Skolers Lærerforening. Beretning om Mødet 1898 p. 166).
 36. Hans Kyrre: Blade af den københavnske Privatskolers Historie. Kbh. 1926 p. 49–50; Berl. Tid. 28.9.1899; Jørgen Hatting: Efterslægtsselskabet... II p. 73.
 37. Budstikke nr. 3 28. okt. 1898 p. 1. De 66 øre indgik som emne i en længere avispolemik. Se Pol. 8.11, 9.11, 10.11, 18.11, 21.11 og 24.11.1898.
 38. Kyrre p. 49–50; jfr. foroven p. 23–24.
 39. Medd. 1891/92 p. 19–21.
 40. Meddelelser fra Privatlærerforeningens Bestyrelse nr. 3 dec. 1898 p. 3–16.
 41. Se referatet i Pol. 20.10.1898; jfr. Medd. fra Privatlærerforeningens Bestyrelse nr. 3 dec. 1898 p. 30–33.
 42. Budstikke nr. 3 28. okt. 1898.
 43. Allerede med samme nr. af Budstikke fulgte en opfordring til at deltage i et møde den 15. nov. 1898. Resultatet heraf blev »De faguddannede Læreres Organisationsforbund«. Privatlærerforeningen var i begyndelsen meget kritisk indstillet over for den nye organisation. Formanden Linderstrøm-Lang kaldte det for et ungdommeligt agitationsnummer (Pol. 21.11.1898), men efter at Privatlærerforeningen havde haft flere fiaskoer med sin fredelige politik, gav den efter, og en sammenslutning blev muliggjort. Udviklingen kan følges i Pol. 8.11., 9.11., 10.11., 21.11. og 24.11.1898, 17.1., 21.1., 23.1., 25.1., 10.2., 14.3. og 14.10.1899. Budstikke sept. 1899 p. 8, dec. 1899 p. 39.
Statutterne for Privatskolens fagordnede Lærerforening se tidsskriftet Kultus 5.1., 12.1. og 19.1.1900.
Der er ingen tvivl om, at den almindelige tendens i tiden, til at arbejdsmarkedet organiserede sig, har haft sin betydning for privatlærernes initiativ. Man følte sig som arbejdere uden rettigheder ansat ved en arbejdsgiver (bestyreren) (jfr. Budstikke nr. 3 28. okt. 1898).
 44. Budstikke nr. 3 28. okt. 1898; Kaper i Politiken 25.1.1899.
 45. Fgl. skoler deltog: De to Borgerdydskoler, Schneekloth, Lyceum, Slomanns Skole, Frederiksberg, Østerbro, Industribygningens Skole og Gammelholm. (Medd. 1899/1900 p. 192–205). Oprettelse af uønskede latinskoler skulle

forhindres, ved at privatlærernes forening nægtede en evt. ny latinskole et organiseret lærerkorps. (Medd. 1900/01 p. 124–26). Allerede i 1901 forpurrede etableringen af Indre Missions Latinskole. (Medlemsblad for Privatskolens fagordnede Lærerforening nr. 9–10 9. sept. 1901) (fork.: Medlemsblad).

46. Medd. 1899/1900 p. 203.
47. Første gang, de nye regler kom i anvendelse ved bestyrelsevalg, var i 1903, da P. Elmquist blev Emil Slomanns efterfølger ved Slomanns Skole. Den nye bestyrer blev tilbudt en årlig løn på 3500 kr. + fri bolig og brændsel (værdi 900 kr.) (Medlemsblad nr. 5 17. marts 1903).
48. Generalforsamlingsresolution 5.4.1900 og 5.10.1900. Se Medlemsblad nr. 2–3 10. maj 1900 og 7–8 3. nov. 1900. Lønningsregulativ for faste Lærere ved De foren. Skoler. (Medlemsblad nr. 7 30. okt. 1902).
49. Medlemsblad nr. 7 29. maj 1901.
50. Medd. 1899/1900 p. 203–04.
51. Bl. a. tilsluttede Østersøgades Skole og Det danske Selskabs Skole (ny skole under opbygning) og – uden for Kbh. – Ordrup og Birkerød sig samarbejdet. Efter nogen strid opnåedes der ligeledes en slags aftale med Efterslægten. Denne skole havde først modsat sig alt samarbejde (bl. a. nægtede den at forhøje skolepengene), hvilket ville have medført, at De foren. Skoler ikke havde kunnet fungere efter sin hensigt. Se de nævnte skolers programmer 1900–01 og Medlemsblad nr. 7, 11–13 1901, nr. 3–7 1902 og nr. 1–2 1903).
52. Min. tilladelse af 20. feb. 1892 (Medd. 1891/92 p. 40).
53. Jfr. Skolemænd og Skoleminder. Randers lærde Skole gennem 50 Aar. Randers 1942 p. 62–63.
54. F. eks. Fr.borgs rektor K. Hude (Skolens program 1903 p. 1–12); Aarhus' rektor E. Jacobæus (Skolens program 1902 p. 1–22); Nykøbings rektor H. Hoff-Hansen (Skolens program 1903 p. 39–47).
55. Om fejkilder og problemer i forbindelse med udarbejdelse af tabel 3 og 4 se foroven p. 26–27.
Kilder til tabel 3: Statsskolernes programmer for skoleåret 1902/03; Kofoed: Alfabetisk Fortegnelse; Medd. 1901–02; Series Rectorum; Danish Theses for the Doctorate.
56. Eneste mulighed var 1855-reglen (se foroven p. 25), men denne regel blev imidlertid ikke anvendt til at ansætte cand.mag.'er.
57. Medd. 1902/03 p. 6.
58. Se bemærkningerne til § 22 (Medd. 1902/03 p. 61).
59. Medd. 1902/03 p. 143–44; jfr. Privatskolens fagordnede Lærerforenings svar (Medd. 1902/03 p. 187–88).
60. Privatskolens fagordnede Lærerforenings protest (Medd. 1902/03 p. 187–88); Ernst Kaper, S. L. Tuxen på De lærde Skolers Lærerforenings møde i okt. 1902 (De lærde Skolers Lærerforening. Beretning om Mødet okt. 1902 p. 52–55, p. 67). Også prof. M. Cl. Gertz protesterede på mødet (smst. p. 55–57).

61. Fru M. E. Bay og komtesse Th. Moltke (begge Østersøgade).
62. Medd. 1890/91 p. 47-48.
63. Udbudet af kandidater var steget så voldsomt, at privatlærernes forening i 1901 udsendte et cirkulære til årets studenter, hvori man påviste den dårlige beskæftigelsessituation for cand. mag.'er. (Medlemsblad nr. 9-10 9. sept. 1901).
64. Kilder: Privatskolernes programmer for skoleåret 1902/03; Filolog- og Magister-Stat 1907; Series Rectorum; Danish Theses for the Doctorate; Aarbog for Kbh.'s Univ. 1871 ff.
*) Den store gruppe »andre« under Østersøgades Skole og Gammelholm skyldes, at det for de skolers vedkommende ikke er muligt ud fra programmet at udskille lærere, der udelukkende underviste i forberedelsesklasserne.